

Éder Gyula – egy elfelejtett festőművész feltámadása

Ha a látogató belép a kassai Hóhér-bástya mellé épült Rodostói Házba, rögtön Éder Gyula nagyméretű olajfestményét veszi észre, mely egykor a városi Kaszinó falán díszlett. A Mányoki ihlette festményen Rákócziát látjuk lovon, háttérben a város körvonaláival. Erről azt olvashattuk néhány éve egy szlovák nyelvű írásban, hogy a város sziluettje nem hiteles, mert a festő soha nem járt Kassán. Ennyire feledésbe merült e neves művész életútja. Akkor vetettem el e megállapítást, amikor kezembe került a Magyar Nemzet 1986. február 11-i száma, melyben Tolnai Gáborné Horváth Anna emlékezett Éder Gyulára. *„Rajtam kívül senki sincs – írja –, aki pontos felvilágosítást tudna adni róla. Gyermeké nem volt, sem neki, sem testvéreinek. Közvetlen leszármazottjai nincsenek, csak távoli, oldalgái rokonai.”* Halálát fél évvel korábban napnyi pontossággal megjósolta. *„Nem lett öngyilkos, mint velük egyesek, tudógyulladás vitte el; bár gyakran mondta: csak addig akar élni, míg dolgozni tud. A Farkasréti temetőben temették el a főváros által adományozott sírhelyre.*

Tizenöt évig ápoltam, és az utolsó hónapokban már én tartottam el. Mégis azt mondom: sokat köszönhetek neki – ... csak a jó példát láttam, becsületes munkát.

Nemcsak tehetsége, képeinek művészi értéke, de embersége, igazságszeretete is mondatja velem, hogy Éder Gyula emléke az utókortól több figyelmet érdemelne.”

Ez bizony sokáig késett.

Most több okunk is van, hogy ifj. Éder Gyula festőművész életpályáját méltassuk. Az egyik, hogy 130 évvel ezelőtt – 1875. december 25-én – Kassán született és hat évtizeddel ezelőtt, 1945. szeptember 30-án hunyt el a magyar fővárosban. Örömteli esemény, hogy idén jelent meg Somogyi Gábor: Éder Gyula, az ember és művész (Sátoraljaújhely) című munkája a Kazinczy Ferenc Társaság kiadásában, 350 példányban. S annak is csak örülni tudunk, hogy a kassai Löffler Béla Képtárban láthatjuk műveinek egy részét egy időszak kiállítás keretében, mely november közepén nyílt meg.

De ki is volt ez a méltatlanul elfelejtett festőművész?

Az Éder-család Regensburgból érkezett Magyarországra a XVIII. század második felében. Balázs a rozsnyói Hecker Margitot vette nőül, és ebben a városban dolgozott ötvösmesterként. István fiuk (1729–1840) gyógyszerész lett és Kassán telepedett le. Ezóta szerepel e család a neves kassai famíliák között. „Az Éder család...”, nemzedékről nemzedékre meghatározó egyéniségeket adott Kassa szabad királyi város köz- és kulturális életének magas színvonalú viteléhez. A velük rokon családok – mint a Krauszok, Lasz gallnerek, Benczúrok – számos tagja kiemelkedő egyéniség volt nemcsak a közéletben..., hanem az irodalom, az építészet, a képzőművészet terén is. Ezek közül a legkiemelkedőbb, a világviszonylatban elismert, a maga korában ünnepeelt festőművész, Benczúr Gyula volt.”

István a város főbírájának, Krausz Ferenc Jánosnak Terézia nevű lányát vette el. Tíz gyermekük született. A legidősebb fiú Ferenc (1810. XII. 2. – 1889. V. 15.) miután elvégezte a kassai Akadémiát, a városban hites ügyvédként és táblabíróként működött. A város társadalmi életének tevékeny tagja, aki 1848 lelkes hirdetőjeként vált közismertté. Gruber Júliával kötött házasságából hat gyermek született.

A legidősebb, Ödön (1843. I. 6. – 1912. X. 28.) jogi tanulmányait Pesten fejezte be. 1869-ben nyitott önálló ügyvédi irodát szülővárosában. Még ebben az évben a város tiszteletbeli ügyésze lett és három évre rá a törvényhatósági bizottság tagja. Éder Gyula nyolcszor is megfestette édesapja portréját.

Családi házuk a Kálvária utcában feküdt. A szép, saroktoronyos emeletes épület homlokzatát a festőművész által 1896-ban készített Szent György és Flóra című falfestmény díszítette. Az 1960-as évek érzéketlen és semmivel sem menthető, sőt büntetendő szanálása pusztította el az Édere család otthonát. Ma embertelen lakótelepi „nyúlketrecek” állnak a helyén. Még szerencse, hogy a Fő utcai Strasser-házon (71. sz.) lévő freskót 1995-ben restaurálták, miután 1956-ban levakolták. Címe: „Kassa és a bőség”. A Jakab-palotára Perseust és Minervát festette, valamint naptárát Héliossszal (1897).

Éder Ödön 1873-tól a városi iskolaszék tagja, majd elnöke lett, igyekezett bővíteni a népiskolák számát és támogatta azok államosítását. 1902-től Münster Tivadar polgármester helyettese, majd annak halála után (1906. július) a város polgármestere haláláig (1906-ban, majd 1908-ban ismét megválasztották). A város korszerűsítése fűződik tevékenységéhez (parkosítás, vízvezeték és csatornázás, villamos, múzeum, kórház, ítélőszék stb.). A város elismerésül a dóm és a színház közötti parkot róla nevezte el, és elkészült a festménye a város ülésterme számára. A király a Vaskereszt III. fokozatával tüntette ki (1910). Fiatal korában jelentős szerepe volt a város gazdasági életében is. A szabadkőműves páholy tevékeny tagja volt.

Ödön jóbarátja volt a vele szinte azonos korú Benczúr Gyula (1844–1920), aki gyermekkorának egy részét Kassán töltötte. Miután elvette barátja húgát, Benczúr Etelkát (1845–1873), házasságukból egy gyermek született. Etelkát és édesapját, Benczúr Vilmost az 1873-as kolekrajárvány vitte el. Ezután sógornőjét, Benczúr Ilonát (1849–1922) vette el. A római katolikus egyház nem akarta engedélyezni a második frigyet. Ám miután megérkezett a pápai engedély, az akadályok elhárultak. Ebből a házasságból három gyermek született. Karácsonyi ajándékként Gyula, a későbbi festőművész, a fiatalon elhunyt Márta és a Svédországban letelepedett vegyész mérnök, Ferenc. A családnak ez az ága velük ki is halt.

A család elpusztított otthona sok érdekes, művelt és jelentős ember látogatásának színhelye volt. Ez a háttér és a festőművész-nagybácsi a fiatal Gyula figyelmét és vonzódását a képzőművészetre irányította. Ezért a tehetségesen rajzoló gyermek a katolikus gimnázium helyett, a kassai reáliskolát látogatta. 1892-ben próbálkozott olajfestéssel először. Egy évre rá már el is tudta képeit adni. Az érettségi után Münchenbe ment, ahol Friedrich Fehr iskolájába iratkozott be (1893), hogy a Münchener Bajor Királyi Képzőművészeti Akadémiára biztosan fölvegyék (1894–1898). Tanulmányai közepette többször meglátogatta nagybátyját ambachi nyaralójában. Ennek emlékét is festmények őrzik.

Tanulmányai befejeztével 1898 őszétől egyéves önkéntes katonai szolgálatot teljesített a Kassai 9. honvéd gyalogezredben. Tartalékos hadnagyként szerelt le. 1900 őszén Budapesten telepedett le. Egy évre rá Fraknói-öszöntődíjjal Olaszországba utazott. Nagybátyja budapesti Mesteriskolájába 1901-ben iratkozott be. Itt sok pályatársával kötött barátságot. Az iskola ösztöndíjat nyújtott neki, s ekkor utazott Belgiumba és Hollandiába. Az iskolának helyt adó Eprekert melletti Bajza utcában bérelt lakást, ahol a Boruth-család lakott. Boruth Andorral (Sátoraljaújhely, 1873 – Tátraszéplak, 1955), mesteriskolás társával baráti viszonyba került. Megismerkedett annak húgával, Jolánnal, akit 1903-ban feleségül vett. Mivel most már nemcsak önmagáról kellett gondoskodnia, elszerződött a *Kakas Márton* című laphoz karikatúristának. A Herczeg Ferenc szerkesztette Új Idők „a legelmésebb karikatúra-rajzolók” egyikeként jellemezte, aki „a bacchanáliák, nagy kövér aktok jökedvű festője”.

Neve egyre ismertebbé lett, így néhány év alatt megötszörözte évi jövedelmét. 1905-ben kilépett a Mesteriskolából. Több helyütt bérelt műtermet, míg végül 1913 novemberében a budai Szilágyi Dezső tér és Székely Bertalan utca sarkán épült 2. számú házba költözött, ahol élete végéig élt és alkotott.

1912-ben meghal édesapja, majd 10 év múlva édesanyja is. A kassai Rozálián fekszik férje mellett. Halála előtt még meglátogatta. Majd Ödön bátyja távozik ugyanabban az évben az élők sorából. Közben a családi ház, a gyermekkor varázslatos színtere kalapács alá kerül. Elárverezik. 1921-ben Boruth Andor (felesége Guhr Hermin volt) meghívja az Éder-házaspárt tátraszéplaki házába és a remek ellátást nyújtó családi Guhr-szanatóriumba, ahol számos, a Szepességben is élő magyar művész találkozik. Az egyik ilyen tátrai látogatás után azonban műzsája, imádott felesége a Korányi Klinikán elhunyt. Ez és egy baleset következménye véget vetett a tátrai utaknak.

1930-ban egy vidéki tízgyermekes család 15 éves kislánya, Horváth Annus került hozzájuk cselédlánynak, akivel kölcsönösen megkedvelték egymás. Portréját megfestette. Ő lett egyedül támasza, és az ő sorait idéztük írásunk elején. A gerincserülés okozta lábbénulásán a műtét sem tudott segíteni. Ekkor székére kerekeket szerelt és így közlekedett a lakásban. 1938-ban bokatorést szenvedett, három évre rá szemműtéten esett át. 1943-ban vesemedence-gyulladását kapott. Fokozatos bénulását szívizom-degeneráció, dűlmirigyelfajulás és zöldhályog súlyosbította. Ennek ellenére rendületlenül festett, és derűs hangulatát meg tudta

örizni. A világ társadalmi és politikai eseményeit számon tartotta. A művészbárok sohasem hagyták egyedül.

Tolnainé Horváth Anna saját költségén emléktáblát készíttetett a mesternek, melyet sok hivatalos huzavona után, 1995-ben, halála évfordulóján avattak föl a házon, ahol élt.

Élete során mintegy 460 arcképet, összesen 1760 alkotást készített (1892 és 1944 között). Ezek 90%-a eltűnt, elpusztult vagy lappang. *„Természetesen ilyen nagy mennyiségű portré egyformán kvalitásos nem lehet.”* – írja Somogyi. Róluk pontos feljegyzést készített. Leírta, ki volt az első tulajdonos és mennyiért adta el. E feljegyzések nagyobbik része fennmaradt és értékes gazdaságtörténeti források. Megrendelésre másolta nagybátyja képeit. Festett mitológiai jeleneteket és hívő katolikusként egyházi alkotásokat, de plakátokat is. Kiváló rajzkészsége és humorérzéke karikatúráiban csillog. *„A magyar művészettörténet régóta adós a hazai karikatúra művészettörténeti feldolgozásával – szögezi le Bellák Gábor a fülszövegben. Nemcsak az derülne ki egy ilyen kutatásból, hogy nagy művészeink zöme is szívesen rajzolt karikatúrákat, hanem az is, hogy a műfajban sokszor épp azok voltak a legkreatívabb és legtermékenyebb alkotók, akiknek a festészetben esetleg csak epigonszerep jutott. Éder karikatúrái üdítően szellemesek, művésziek és szókimondóak. S most már látjuk: Éder nélkül a magyar karikatúra története nagyon hiányos lenne.”*

Magasabb rendű művészi törekvések helyett, inkább a műkereskedők igényeit elégítette ki, illeszkedve a polgári ízléshez, és megrendelésre arcképeket készített – írja Somogyi Gábor, akit a családi kapcson kívül éppen Tolnai Gáborné Magyar Nemzet-beli cikke készített arra, hogy a hiánypótló monográfiát megírja. Enélkül a festő művészettörténeti értékelése sem lehetséges.

Szomorúan vettük tudomásul, hogy a kötetben szereplő szlovák nyelvű életrajz néhány bosszantó pontatlansága zűrzavart okozhat a szlovák olvasó fejében. Alzbeta (helyesen: Alžbeta) Chmelárová végezte a szlovák nyelvű fordítást. Nemesak arról van szó, hogy egyes neveket helytelen raggal látott el „syn...Ilona Benczúrovej”, helyesen: „syn... Ilony Benczúr”. Nem értjük, miért kell odatenni minden női névhez az eredetileg tulajdonviszonyt jelentő ová-t. Ez emberjogi kérdés! Ugyanis a név az identitás fontos része. Annak átírása súlyos beavatkozás ezekbe a jogokba. Szlovákiában évekig kellett harcolni azért, hogy a magyar nőknek ne kelljen ezt a végződést használni. Most meg magyarországi kiadványok vágják alattunk a fát azzal, hogy halott magyar nők nevét „ovásítják”!

A kötet végén megtalálhatjuk Éder életrajzi kronológiáját. Angolul, franciául, németül és szlovákul. Ennek örülünk, ám a szlovák fordítás inkább ferdítés. A képek címének tolmácsolása nem sikerült valami fényesen: A „Csalogatás”-ból „Vábenie” (Csábítás) lesz. Pontosabb a „Lákanie”. A „Bánkódás” nem „Smútok” (Szomorúság), hanem „Žiaľ”. Valamilyen rejtélyes oknál fogva a Fraknoi ösztöndíjból „s Fraknovského stipendiom” szó szerint: „Fraknovsky ösztöndíjjal” lesz. Az El van rajzolva címből „Je prekreslene”, azaz: „Át van rajzolva” lesz. „Je skreslene” helyett. A Csernoch-díjből Černočovská sút’az („v Černočovskej sút’azi”, azaz: a Csernochovsky versenyben) lesz. Helyesen: Csernochova cena. A következő oldalon azt olvashatjuk: „portrét... Ištivána Bocskaiia”. Sajnos, a szlovák helyesírási szabályzat lehetővé teszi ezt a hajlítás formát, de emögött az a törekvés húzódik meg, hogy az i-re végződő magyar családneveket, ha magánhangzó van előttük, szlovákul indokolatlanul j-nek ejtik. Ugyanis Bocskai nevét is Bočkaj-nak fordítik szlovák szövegben. Helyesen tehát: „portrét... Ištivána Bocskaiho”. Az utolsó mondat vége – mely haláláról lenne hivatott beszámolni –, befejezetlenül csonka maradt. A szlovák szöveg ezt mondja: „1945 elején gyógyszerhiány okán megvakult, és még abban az évben hosszú”. Holott a magyar szöveg világos: „1945-ben gyógyszerhiány miatt először az egyik, majd a másik szemére is megvakult, s még ez évben, hosszú szenvedés után, szeptember 30-án tüdőgyulladásban elhunyt.” Ezek után „kitűnő fordítás” emlegetése csakis ironikusan érthető.

A szerző Milan Kolcun – Megali Bon kassai útkönyvére is hivatkozik (26. o.). Ez kockázatos vállalkozás, mert ebben a kiadványban annyi a megalapozatlan állítás, hogy bizony nehéz szétválasztani a hiteles adatokat a légbőlkapottaktól.

A kötet közli a festő saját feljegyzésein alapuló adattárt is, hol fel van tüntetve az ábrázolt személy, annak adatai, a kép mérete és első tulajdonosa. Többek között Schirger Gusztáv névénél hiányoznak az adatok. Ezt most pótolhatjuk. Nagymihályon született 1851-ben és Kassán hunyt el 1916-ban.

A kötetben többször szó esik Tolnai Gábornéről és a Magyar Nemzetben írt cikkéről, de annak adatait nem leltem: Az elfelejtett Éder Gyula című írás a Magyar Nemzet 1986. II. 11-iki számában jelent meg.

E kritikai megjegyzések ellenére le kell szögezünk, kiváló munka született.

Majd kiderül, Pipics Zoltán 1933-as értékelése helytálló marad-e: „Művészete müncheni előtanulmányok után a Benczúr-iskola klasszikus hagyományából sarjadt, és abból vágott magának egyénisége szerint mesgyét. Közele rokona és tanítványa a nagy mesternek; követője, de nem utánzója. Mint Benczúr, úgy ő is szigorú rajztudás és formaismeret keretén belül hirdeti a szín jogát, a képszerkesztés ritmikáját, tartalomban pedig a drámai feszültség erejét, de mindezt egyénien mély érzések skáláján s mindig újszerű meglátásban. Ezek a hajlamok a vérbeli figuralista és kompozitőr meghatározói, amelyek Éder Gyulát mint a bensőségesen vallásos kompozíciók nagy plaszticitású aktok, izléses és igaz arcképek és elmés szatirikus rajzok komoly tudású mesterét állítják elének.”

Első egész alakos arcképe Kossuth Lajosról készült Debrecen város megrendelésére (1905). Egy évre rá Bocskai István, majd a következő évben Arany János egész alakos arcképét készítette el Nagyszalonta város megrendelésére. Ezután készült el a kassai Városháza részére II. Rákóczi Ferenc nagyméretű lovas arcképe. Akkor, amikor a város még Rákóczi-lázban égett. A képről egy nagyobb vázlat is készült, melyet dr. Grosschmidt Géza, későbbi szenátor, Márai Sándor édesapja vásárolt meg. Ő rajzolta az 1903-as Rákóczi Ereklve-kiállítás plakátját is. Megfestette – többek között – Széchényi Istvánt (1942), Horthy Miklóst (1942) és Szent Lászlót is (1931).

Önmagáról, művészetéről így vallott: „Mióta az ecsetet kezelem... mindig az ember volt a főtémám. Maga az emberi test, a művészet örök és kimeríthetetlen kincses bányája és forrása. Ebből merítetek a legnagyobbak: a Rubensek, a Rembrandtok, akiknek a művészetét a tulajdon hazájukban évekig tanulmányozhattam. Ők az örökké klasszikusok és örökké modernek. Ők fogták meg a lelket... A portrékon kívül még két témakör érdekel: a mitológia és a biblia. A mitológiából az elevenség, a pajzanság, a derű, a csintalan dévajtság, a napfény, a kacagás, a mozgás az, ami a festő képzeletét izgatja. A biblia éppen ennek az ellenpólusa, itt mélység, a komolyság, minden mozdulat világot átfigó jelentősége, cselekmények feszült drámaisága, ami a problémát nehézzé, szinte megoldhatatlanná teszi a piktúrának.” (1925)

„Éder Gyula élete – írja Bellák Gábor művészettörténész – önmagában is érdekes. Hogyan jut el egy tisztes kassai polgárcsaládból származó festőnövendék oda, hogy a főváros egyik keresett és jól kereső festője legyen, hogyan veszíti el először mozgásképességét, majd a háborúban műtermét és otthonát, végül látását is, hogy hetvenéves korára minden dimenziójában bezáruljon előtte a világ – nos ez olyan történet, amely ha másként nem, de élettörténetként mindenképpen több mint érdekes.”

Főhajtást és elismerést érdemel!

Balassa Zoltán

Bence Tivadar halálának 25. évfordulójára

Az Állami Földmérés elsőrendű feladata mindig az volt, hogy létrehozzon és fenntartson egy olyan geodéziai alappont-hálózatot, ami lehetővé teszi az ország térképezését és más műszaki munkálatok végrehajtását. Bence Tivadar földmérő mérnök munkásságára emlékezve, halálának 25. évfordulóján szükségszerűen meg kell említsük annak a korszerű, tudományos célokot is szolgáló háromszögelési munkának a történetét, aminek végrehajtásában Bence Tivadar annak kezdetétől befejezéséig részt vett. Egy ilyen hatalmas mű nem lehet egy ember munkája, több, kiváló magyar geodéta neve kapcsolható hozzá. Közöttük Bence Tivadart azért említjük előttük, mert a sors úgy hozta, hogy részt vehetett ennek a nagy munkának a tervezésében, szervezésében, végrehajtásában és irányításában, annak minden munkafázisában – egészen a befejezéséig.

Bence Tivadar 1909. november 27-én, Budapesten született. Tanulmányait szülővárosában folytatta, és a József Nádor Műegyetemen fejezte be. Mérnöki oklevelének megszerzése (1932) után két évig – a világgazdasági válság tetőzése idején – állástalan volt, de ezen időszak alatt